

РАДИКАЛИЗАЦИЈА У ЗАТВОРУ, ПРОЦЕНА РИЗИКА И НЕКИ МОДЕЛИ ОДГОВОРА

Сажетак: Тематски оквир рада су узроци радикализације који воде ка насилном екстремизму и тероризму, специфично они у затвору, и политике, стратегије, програми, инструменти и мере усмерене на спречавање радикализације. Стога су у раду разматрани узроци радикализације и њихове рефлексije на затворски систем, безбедносни изазови које носе терористи у затвору, процена ризика радикализације у затвору, теоријске поставке и процена праксе неких модалитета одговора на изазове радикализације у затвору, режими у затвору, и назначени су неки критеријуми за процену успешности мера дерадикализације. Закључено је да програми дерадикализације, осим директне превентивне функције у самом затвору, могу задобити проактивну црту на ширем друштвеном и политичком нивоу – мада се њихови досези не смеју предимензионирати. С тим да се питања ефикасности (техника успешног остваривања зацртаних циљева) мора преокренути у питање ефективности програма (досезања конкретних резултата у промени ставова и вредности третираних лица, уз адекватно дефинисане циљеве и ресурсе).

Кључне речи: радикализација, дерадикализација, деангажовање, сузбијање насилног екстремизма, тероризам, ризик, изазов

Предмет и циљ рада

Предмет овог рада су узроци радикализације који воде ка насилном екстремизму и тероризму, специфично они у затвору, као и политике, стратегије, програми, инструменти и мере усмерене на спречавање радикализације.

Научни циљ рада је да се квалитативном анализом садржаја теоријских и стручних извора који третирају проблем дерадикализације у затворима издвоје кључни принципи, теоријске поставке и стручне основе за конципирање дерадикализационих тактика и мера, основе за процену ризика од радикализације, и у одређеној мери укаже и на најбоље праксе у конципирању политике и

* predrag_pavlicevic@yahoo.com

програма дерадикализације. Рад има и друштвени циљ: да се, приказивањем циљева (као и ограничења и реалних досега) програма дерадикализације у затворима, појача пажња научне и стручне јавности у Србији на анализирани теме, уз настојање да се дају основе за реалну процену њиховог значаја у пракси.

Нашу анализу је неопходно започети утврђивањем значења кључних појмова.

Док за појам терориста, сходно предмету и циљу нашег истраживања, можемо усвојити једноставну операциону дефиницију¹ потребно је да нешто ближе одредимо појам де-радикализације и њему блиске појмове: „Већина дефиниција које се тренутно налазе у оптицају описују радикализацију као процес (или процесе) у којима појединци или групе одобравају и (коначно) учествују у употреби насиља за политичке циљеве. Неки аутори се позивају на ‘насилну радикализацију’ како би нагласили насилан исход и разликовали процес од ненасилних облика ‘радикалног’ размишљања“; „Термини де-радикализације и деангажовања (*de-radicalisation and disengagement*) описују процесе којима појединци (или групе) прекидају своје учешће у организованом насиљу и / или тероризму. Међутим, док де-радикализација тежи ка суштинским променама у идеологији и ставовима појединаца (или група), деангажовање се концентрише на олакшавање промене понашања, односно, одбацивање насилних средстава... многи аутори праве разлику између колективне и индивидуалне радикализације и / или деангажовања, у зависности од тога да ли процес воде, или је усмерен на појединце или читаве групе“ Нојман (Neumann, 2010:14).

Од користи је придодати још једно одређење: „Термин ‘дерадикализација’ се често користи за описивање процеса и исхода мера, политика и конкретних програма усмерених на преусмеравање или барем смањење ефекта ‘радикализације’. Уопштено говорећи, ‘радикализам’ би се могао дефинисати као ‘потрага за и подршка далекосежним променама у друштву које могу представљати опасност за демократски правни поредак кроз претњу или употребу насиља или других недемократских средстава’...“ (Bakashmar, 2015: 9). Или сасвим једноставно, Силк (Silke, 2014: 10): „leaving terrorism (disengagement)“.

Поред наведених појмовних дистинкција потребно је поменути, како Бертрам (Bertram, 2016: 122-123) упућује, две широке стратегије у контексту интервенција поводом радикализације код којих „постоји одређени ниво потребног укрштања“ – односно – термина који се користе: контра-радикализација (‘counter-radicalisation’) и де-радикализација (‘de-radicalisation’). Бертрам указује да Тоунсенд (Townsend, 2015), бивши Саветник за националну безбедност Сједињених Држава, дефинише де-радикализацију и против-радикализацију у *ширем смислу*, с тим да је *counter-radicalisation* више уопш-

* predrag_pavlicevic@yahoo.com

¹ Нојман (Neumann, 2010:14): „За потребе овог извештаја, појам терориста се користи за све појединце који су оптужени или осуђени за кривична дела која су забрањена према антитерористичким законима њихових земаља“.

тена, превентивна и проактивна, док *de-radicalisation* укључује реактивне и циљане технике за појединце, али да користи ове појмове и „*наизменично у практичним описима* метода које државни актери могу користити у борби против насилног екстремизма“.

Колективно деангажовање и де-радикализација није предмет наше анализе², док ће стратешка, законска и/или оперативна решења по појединим државама бити обухваћена овим радом уколико дају јасну илустрацију неког општијег принципа или закључка, или кад одсликавају неку битну или интересантну специфичност.

Узроци радикализације и рефлексije на затворски систем

Литература и истраживања узрока радикализације су многобројна, често врло садржајна, и не ретко пружају адекватан увид у комплексност процеса и међузависност утицаја фактора радикализације. Стога је у релативно уским оквирима извесно да се не могу захватити многи референтни извори, али је могуће назначити групе фактора и подвући факторе од јачег значаја за конципирање модела дерадикализације, односно, за разумевање процеса радикализације и адекватних одговора који поштују принципе потребне за вођење ефикасног процеса дерадикализације у затворима. Издвајамо следеће оцене теоретичара:

- Бакашмар (2015: 11): „Међу најуоченијим факторима који доприносе радикализацији појединца спадају перципиран осећај неправде (често без потпуно разрађене идеологије), несигурност, претње (перципиране или стварне) према властитој групи или заједници, потреба за значењем или ‘јасно објашњење о томе што је свет у целини и која је властита улога у њему’. Други фактори укључују идеолошки екстремизам, вршњачки притисак, харизматичне лидере, медијско насиље, злостављање деце, културне норме, структурално насиље, домаћи и међународни политички догађаји, репресија владе, симпатије према „жртвама“, радозналост, потрага за узбуђењем, тражење пријатеља или заједнице, тражење статуса или идентитета, итд. Доступност простора за организацију и приступ смртоносном оружју пружа могућност да радикалне идеје буду спроведене у насилне акције“;
- Спекхард и Шајковци (Speckhard & Shajković, 2018: 10): „... многи су се придружили јер им је био потребан ред и смисао у њиховом животу, желели су осећај достојанства, сврхе или значења, или су веровали да ће их постајање цихадистом заштитити од казне и вечног проклетства за озбиљне грехе које су починили. У свим овим мотивационим примерима, да би се успешно уклонили осећаји лојалности према групи и њеним веровањима потребно је преусмерити појединца на уверења која и даље задовољавају те темељне потребе, али их не покрећу или их подржавају у чињењу насиља. Слично томе, они који имају крв на својим рукама требаће помоћ да замене уверења стечена у групи да су њихови насилни поступци били на "пути Алаха" насупрот да су криминалне и убилачке акције“;
- „две мотивације које највероватније чине затворенике подложним новим системима вере и уверења – укључујући екстремистичке и милитантне интерпретације

² О овом тематском оквиру види: Нојман (2010: 39-46).

ислама – су *потрага за значењем и идентитетом* (који нови затвореници доживљавају на посебно интензивне начине) и *потреба за (физичком) заштитом*, коју нуде и традиционалне банде и исламске групе. Поред тога, затвор такође изгледа као да изазива *жељу да се пркоси властима*, што значи да су ‘идентити пркоса’ – омогућавање затвореницима да изнесу своје притужбе и побуне се против система – велика захтев“ (Neumann, 2010: 26);

- Анализирајући карактеристике и домете модела дерадикализације у нигеријском затвору Баркиндо и Брајнс (Barkindo, Bryans, 2016: 14) скрећу пажњу на потребу разумевања индивидуалних мотивација за насилни екстремизам: „Из процене ризика било је јасно да је сваки затвореник јединствен и да фактори који су их мотивисали варирају од особе до особе. То значи да постоји низ подстицајних генеричких разлога идентификованих међу неколико насилних затвореника екстремиста... укључујући: недостатак социо-економских могућности; маргинализацију и дискриминацију; кршења људских права и владавине права; лоше управљање (посебно повезано са корупцијом); виктимизацију; искривљавање религијских уверења или политичких идеологија да би се оправдала употреба насиља; етничка и културна питања; и харизматско вођство и друштвене мреже“.

Бертрам (2016) посебно *истиче неопходност индивидуалне прилагодљивости програма дерадикализације, и то у више аспеката:*

- „Фактори који доприносе радикализацији терориста могу укључити религиозни дискурс, обмањујућа учења, друштвени положај или позицију, политичку мотивацију, културни и етнички идентитет, као и умну способност (Општа обавештајна и безбедносна служба – Краљевина Холандија, 2004). Иако нису исцрпни, ови фактори и јединствене индивидуалне околности датог терориста ће водити ка основама најприкладнијих метода дерадикализације. Абаси (Abbasi, *n. d*) даље напомиње да дистанцирања од насилних радњи не захтева нужно промену посвећености мотивишућем фактору или указују на промену статуса радикализације. Дерадикализација (*De-radicalisation*) као процес не следи фиксну или једноставну формулу која би била примењива у било којој околности са очекиваним успехом, и као такви програми за радикализацију морају бити прилагођени јединственим индивидуалним околностима за прилагодити појединцу, мањим групама или ширим заједницама (Schmid, 2013; Stern and Porges, 2010)“.
- „Што се тиче техника дерадикализације Поргс (Porges 2011) сугерише да модели дерадикализације неће бити опште примењиви на све терористе. Проширење овог захтева јединствене интервенције, то значи да, без обзира на примењен модел дерадикализације, он мора бити прилагодљив и прилагођен мотивима и идеологији одређеног терористе да би имао највеће шансе за ефикасност (Porges, 2011). У дизајнирању... биће значајно да се идентификује и разуме нешто заједничко у ономе што се описује као фактори гурање и повлачење (*push and pull factors*) који мотивишу радикале на деангажовање или да крену ка де-радикализацији“ (Bertram, 2016:126);
- „Важно је препознати уобичајне факторе гурања и повлачења, као што су идентификовали Морис, Еберхард, Ривера и Ватсула (Morris, Eberhard, Rivera and Watsula, 2010), који увиђају неке заједничке особине у де-радикализацији или деангажовању са друштвеним ограничењима наметнутим од стране групе, дистанцирање од дела које је починила терористичка група и идентификовање несклада између доктрине моралности терористичких група и акција терористичке групе. Спољашњи фактори који су директно повезани са терористичком организацијом,

социјални утицаји или жеље су такође забележени као фактори који одвлаче радикале од терориста и ка де-радикализацији (Disley, Weed, Reding, Clutterbuck and Warnes, 2011). Ови фактори могу укључити изградњу емоционалне зрелости до мере да терориста суштински израсте из организације, доживљава или се враћа на позитивне друштвене везе као што су подршка породице или подржавајуће друштвене мреже, промене у задацима које терориста мора предузети унутар групе и опипљив потенцијал за стварање алтернативних средстава за живот (Disley, Weed, Reding, Clutterbuck and Warnes, 2011). Конкретни радикализовани терорист може да не подлеже свим горе наведеним утицајима... они се морају узети у обзир од самог почетка израде плана програма за радикализацију, тако да стратегије које се баве факторима који делују на датог терористу могу бити приоритетне“ (Bertram, 2016:126-127).

Терористи у затвору: безбедносни изазови

Почињемо једним виђењем: „Врло често, медији извештавају о младацима који су ушли у западноевропске затворе као ситни криминалци, временом се радикализовали, и на крају проводили терористичке нападе у име ИСИС-а. Данас се затвори сматрају једном од примарних области регрутовања терориста у Европи, али то није увек био случај. Пре само две деценије, активности паравојних формација дерадикализовани су у северноирским затворима, док су се чланови ИРА трансформисали у активне присталице ирског мировног процеса“ (Reinisch, 2018). Одговор делом дају Спекхард и Шајковци (2018: 8):

„Истраживач Андрију Силк је истакао да у прошлости европски етнонационалистички и сепаратистички терористички затвореници нису били на било који начин изазвани променом својих идеолошких погледа, већ су једноставно почели да се одвајају од својих вршњака и терористичких активности проводећи време у затвору. Штавише, ниске стопе рецидивизма међу осуђеницима-терористима чак и у одсуству програма за дерадикализацију, како међу цихадима тако и међу етнонационалистима, често се наводе као успеси. Иако је ово важна ствар коју треба размотрити, може бити и да се природа тероризма драстично променила са терористичким групама као што су Ал Каида, ИСИС и друге сличне групе које сада преузимају основна религијска уверења. Ове групе се драстично разликују од етно-националистичких и сепаратистичких терористичких група из прошлости на основу призивања религијских императива, односно да следбеници имају верску дужност да спроводе милитантни цихад, да су самоубилачке мисије дела исламског мучеништва, да казна чека оне који одбијају да учествују, те да се терористичка дела чине у име муслиманске уме (заједнице). Као што је Скот Атран истакао... ова религијска гледишта о тероризму почињу да стапају идентитет појединца са идентитетом групе, а одређена уверења која се прихватају почињу оличавати тешко да се промене свете вредности“.

Један од узрока наведених трендова ствара основ за констатацију Спекхарда и Шајковција (2018: 13), да „Традиционални алати за процену у затвору

не функционишу добро за милитантне цихадисте јер се проблеми који утичу на њихово понашање драматично разликују³. Уз то, осуђени терористи „себе не виде као криминалце. Уместо да тихо служе казну, многи сматрају да је њихово време у затвору прилика да наставе ‘борбу’“ (Neumann, 2010: 14-15)³. Притом: „Чак и најрестриктивнији режими... не пружају потпуну безбедност“ (Neumann, 2010: 19).⁴ Нојман, наиме, упућује на разноврсне модалитете испољавања радикализације у затвору (Neumann, 2010: 28)⁵, уз врло битну напомену: „... није увек јасно да ли се радикализација појединаца десила у затвору или се догодила раније... Гранични случајеви су добра илустрација зашто је систематско пружање накнадне постпеналне контроле тако критично“ (Neumann, 2010: 27)⁶.

Полазећи од констатације да затвореници, изоловани од друштвеног мејнстрима, могу бити потенцијално изложени вирулентним идеологијама и харизматичним регрутима, Спекхард и Шајковци (2018: 1-3) истражују „рањивост на затворску радикализацију и потенцијалне стратегије превенције и интервенције за управљање насилним екстремизмом у затворима“. Не прувеличавајући значај проблема⁷ аутори упућују на више његових битних аспеката:

- Ситни криминалци могу, по изласку из затвора, где су обучени и увучени или бар иницијално повезани са мрежом екстремиста и терориста, бити извршиоци терористичких аката. Разлози су: „Затвор за оне који први пут улазе у систем је време повећане рањивости... У неким случајевима, затвореници налазе утеху међу муслиманским затвореницима који се организују за молитву и учење и који се удружују ради самозаштите... јер су конвертити типично наивни и неспремни да просуђују било какве тврдње о исправном начину практиковања ислама... Насилни екстремистички регрутери схватају да је затварање по први пут обично период ко-

³ О типичним понашањима види ближе Нојман (2010: 15).

⁴ О конкретним примерима деловања терориста из затвора ка спољњој средини види Нојман (2010: 19).

⁵ Нојман (2010: 28): „Међу спољним покретачима радикализације су екстремистичке књиге, видео снимци или интернет странице... могу укључивати и посетиоце који промовишу екстремистичке поруке... Унутрашњи извори радикализације укључују затворенике - терористе који - осим ако нису потпуно одвојени од опште затворске популације - могу приступити „обичним“ затвореницима... Типично понашање је да осуђени терористи покушавају да преузму водећу улогу у широј затворској популацији, на пример вођењем молитви петком или преузимањем вођства у преговарању о уступцима у име одређених затвореника или „муслиманских затвореника“ у целини. Другачији феномен су такозване муслиманске затворске банде, које су типичније у западним затворима (где муслимани означавају идентитет)... пружају члановима снажан осећај идентитета и лојалности унутар групе. Штавише, оне дозвољавају члановима да артикулишу своје жалбе и заштите их од других банди или група затвореника. Муслиманске затворске банде ретко укључују осуђене терористе, нити се чини да имају добро разумевање исламске вере или екстремистичке идеологије, а упитно је и у којој мери су се њихови чланови интернализирали или су се истински обавезали. Ипак, верзије "изрежи и залепи" радикалног ислама често чине основу њихове "идеологије", а посебно озлоглашени терористи често се прослављају и држе као хероји“.

⁶ О конкретним, граничним случајевима види Нојман (2010: 27).

⁷ Спекхард и Шајковци (2018:3): „Према Међународном центру за проучавање радикализације (Center for the Study of Radicalisation (ICSR)), две трећине присталица ИСИС-а које су проучавали, издржавали су затворску казну, али само 27% је признало своју радикализацију која се догодила у затвору. Ово је још увек велики број и представља озбиљну претњу безбедности“.

је карактерише осећај усамљености и уплашености“ (Speckhard & Shajković, 2018: 3)⁸;

- „Каријерни криминалци су такође склони регрутовању у затвору“ (види ближе Speckhard & Shajković, 2018: 4)⁹;
- Тактике регрутовања у затвору „варирају у зависности од контекста“, док затворско окружење омогућава регрутима да искористе перципиране неправде или стварне притужбе притвореника (нпр. неосноване оптужбе или хапшења), при чему: „Регрутери генерално имају добре комуникационе вештине, поседују високу емоционалну интелигенцију и одбацују сваку криминалну позадину својих следбеника, и могу је заиста ценити. Ово представља атрактивну мешавину за изгубљене или збуњене младе криминалце који изненада открију да се своје криминалне позадине не стиде пред лицима која их регрутују, и којима може бити речено да имају право да краду од кафира (неверника), и требају наставите тако, али сада у име Алаха. Такав став продужава наставак криминала и превазилажење било каквог осећаја стида који су можда доживљавали због тога што су ухваћени и кажњени за своје злочине“ (види ближе Speckhard & Shajković, 2018: 4-5). О тактици регрутовања пише и Бакашмар (2015: 12): „Такође је важно препознати утицај беспомоћности, индивидуалне и друштвене искључености, трауме и понижења који доприносе процесу радикализације на првом месту. Као што Шнајјдер примећује, агенти радикализације често користе ове различите психолошке и друштвене изворе “енергије” и покушају да убеди своје мете да је свет застрашујући и опасан, да је насиље идеолошки (или верски) оправдано; да је насиље једино ефикасно средство за суочавање са садашњим изазовима, тј. не постоје алтернативе употреби насиља; и да је опстанак појединца и његове или њене заједнице угрожен и да је неопходна хитна акција. Следствено, последице ангажовања у илегалном насиљу су избрисане и обука је обезбеђена за спремне регруте“;
- Регрутовање у затвору се често дешава преко харизматског вође (види ближе Speckhard & Shajković, 2018: 5-6);
- Такође: „посвећени терористи, такође могу продубити своју посвећеност милитантном цихаду, као и проширити своје мреже док су у затвору“, вођени максимумом ‘треbate нападати на сваком месту и у сваком тренутку’ (Speckhard & Shajković, 2018:6-7).

Процена ризика радикализације у затвору

Силк (Silke, 2014: 1-3) истиче се да су „терористи изненађујуће хетерогени и пркосе једноставној категоризацији у један тип или профил... постоје значајне варијације између различитих типова покрета по важним факторима који се тичу структуре и чланства покрета, али и пресудно по нивоу и природе

⁸ Спекхард и Шајковци (2018: 3) наводе пример: Хари Сарфо, Немац пореклом из Гане, радикализован је у затвору у Немачкој, по одслужењу затворске казне због своје учешћа у оружаном пљачки у Сирију постао је члан Емни (обавештајни огранак ИСИС), касније је оптужен за учешће у егзекуцијама ИСИС-а.

За примере радикализацији у затвору види ближе и Нојман (2010: 26-27).

⁹ Нојман (2010: 26): „Уместо да умањи ризик од тероризма, затвор би тако могао да створи још озбиљнију претњу комбинујући идеолошки жар терориста са криминалном енергијом и вештинама ‘обичних’ преступника“.

насиља које су групе спремне да охрабре и примењују... покрет се треба разматрати по политичком и социјалном контексту и тежњама“. Такође примећује да је:

тежак изазов и процена специфичног контекста појединца; да је „за терористе, придруживање покрету често више у малој размери са личним и друштвеним питањима него свеобухватни резултат потпуног прихватања политичке или верске идеологије“; те да је важно „препознати да постоје различите врсте улога у терористичким активностима и то такође доводи до веома различитих типова затвореника терориста“. Полазећи од изложеног Силк конструише четири типа, широке категорије притвореника терориста и екстремиста, при чему „не треба очекивати да се фактори који јасно односе на једну групу једнако снажно примењују и на друге. Сигурно ће постојати преклапања на неким местима... а то значи да ће ефикасни процеси процене ризика морати бити нијансирани“¹⁰. При чему Силк (2014: 5) сматра да „нека питања која су апсолутно критична за једну врсту затвореника могу бити далеко мање важна за друге“.

Силк (2014: 8-11) излаже кључне факторе (седам) процене ризика од тероризма. Првопоменути је идеологија јер: „игра значајну улогу у олакшавању политичког насиља иако је вероватно грешка гледати на то као на најважнији фактор. Регрутери који се баве терористичким покретима често имају поједностављено разумевање идеологије коју одобрава руководство покрета. За неке, дубље идеолошко разумевање долази само након времена проведеног у затвору с другим члановима, што им даје времена за детаљну дебату и дискусију. У процени ризика, кључна питања која треба размотрити су да ли понашање или

¹⁰ Силк (2014: 3-4) прво назначавача затворенике који су и пре уласка у затвор већ имали екстремистичке ставове и били укључени у екстремистичке акције, и назива их „правим верницима“ (“True Believers”). Могу постојати значајне разлике у врста активности у којима су били укључени, па ће ова група укључивати убице, постављаче бомби, потенцијалне терористе самоубице, као и идеологе, регрутере, прикупљаче средстава и он-лине пропагандисте. Односно: „Неки који имају дужу каријеру можда су се укључили у читав спектар активности у распону од релативно благих до врло екстремних. Појединци који су били веома насилни у својим тинејџерским и двадесетим годинама, у каснијим деценијама, могу представљати оне ван озбиљног ризика од директног насиља, већ су се можда могли пребацити у важне иконичке, идеолошке и лидерске улоге. Према томе, фокус процене ризика неизбежно ће се разликовати не само између различитих појединаца, већ и током читавог животног века исте особе“. Другу групу чине „осуђени за умешаност у екстремизам или тероризам, али постоје добри разлози да се сугерише да они заправо нису били радикализовани када су то учинили... можда нису били свесни озбиљности онога у шта су били укључени, или су можда били присиљени да играју улогу. Они, на пример, могу бити пријатељи или чланови породице „правих верника“, али генерално су обично појединци на периферији завера и активизма“. Трећа група су „обични пристојни“ (“ordinary decent”) „који су радикализовани у затвору... њихово претходно понашање није имало никаквог политичког ангажмана, па стога у процесима процене ризика код неких од тих затвореника можда нема свести да је екстремизам чак и проблем... обим таквог регрутовања ретко се поклапа са често грозничавим јавним очекивањима“. Последња група су “рањиви” (“vulnerables”), односно *обични пристојни* затвореници који тренутно можда нису радикализовани, али могу бити оцењени као рањиви у правим околностима – те процена може решити питања ко може омогућити таквим затвореницима да се радикализују и разматрање потенцијалних програма да им се инокулира отпорност на радикализацију.

ставови појединца подржавају идеолошке вредности покрета“. Готово идентично становиште заступају Спекхард и Шајковци (2018:7), који сматрају да „у одређивању кључних фактора процене ризика, посебно када се односе на религију и идеологију, не треба их сматрати јединим или чак најважнијим факторима који олакшавају насилни екстремизам. Као што истраживање показује, регрути за тероризам и насилни екстремизам често имају једноставна схваћања идеологије и религије у поређењу са вођством њиховог покрета. У ствари, дубље разумевање и посвећеност религији и идеологији могу се десити само након (одређеног) времена проведеног у затвору, што омогућава затвореницима да се међусобно упознају у детаљним расправама о религији и идеологији“.¹¹

Још један фактор који издвајамо је понашање у притвору, а што подразумева да терористички и екстремистички затвореници „врше насиље над особљем и другим затвореницима, учествују у политичким протестима (нпр. штрајкови глађу) или активно покушавају компромитовати рад или сигурност затвора (нпр. покушаји бегства) јасно показују чврсту преданост разлогу и спремност на озбиљно насиље... На пример, како се џихадски затвореници односе према затворским имамима може пружити значајан увид у њихов општи поглед и став. Друга важна питања која треба размотрити је да ли је затвореник показао спремност да заврши затворске програме који су посебно дизајнирани за екстремистичке затворенике“.¹²

Разматрајући значај и карактер извора потребних за процену ризика на терористичке и екстремистичке затворенике Силк (2014: 12-16) апострофира 1. Интервју са проценом појединца 2. Специјализовано тестирање 3. Информације трећих страна (нпр. судски извештаји), затворска документација, полицијски извештаји, итд.).¹³ Везано за специјализовано тестирање Силк (2014: 13-14)

¹¹ Бертрам (2016: 127-128): „Сејдмен (Sageman, 2008) сматра да ће изазивање ваљаности религијске доктрине пропагиране од терористичке организације као стратегија де-радикализације у великој мери бити неефикасна. Сејдмен (2008) тврди да велика већина терориста нема потребан ниво критичности у разумевању Курана или исламске доктрине да би се уверио пропагандним техникама рационалне критике... стратегија оспоравање религијских основа терористичке организације може ефикасно доприносити де-радикализацији малог броја екстремистичких научника, међутим већина терориста у великој мери не би било пријемчива за верске изазове. Као што Сагеман каже: ‘Једноставно би им било досадно и не би слушали’“.

¹² Поред горе-размотрених, фактори су и: *политичка и социјална средина* која „може или подржати и потицати насиље, или га спречити и поткопати. Од посебног значаја је конститутивна заједница са којом су терористи највише повезани“; *способност; припадност (Affiliations)*: „Удруживање, друштвена подршка и осећај припадности... С киме они више воле да проводе време?“; *емоционални фактори* који се „првенствено односе на питања увреда, перципиране неправде, љутње и освете. Већина терориста у време њихове увређености верује да су њихови поступци морално оправдани“; фактори дезангажовања / искључења / раздвајања (*Disengagement Factors*).

¹³ Интервјуи са затвореницима су, сматра Силк (2014: 12), најважнији извор, с тим да се мора имати у виду да ће затвореници често покушати да минимизирају озбиљност својих поступака, приказати своје понашање и ставове на најбољи могући начин, неки безочно лагати, као и да многе терористичке групе забрањују својим члановима да прихвате интервју („или ако учествују уз минималну интеракцију и давање једноставних одговора“) – што се обично тумачи као доказ континуираног екстремизма, а што није увек случај. Информације трећих страна чине судски извештаји, извештаји из притвора и друга затворска документација, полицијски извештаји, про-

упућује да су истраживања о процени ризика починиоца утврдила да су мере треће генерације за клиничко-актуарску процену ризика доследно најпоузданије, али још увек нису адекватно валидирана за затворенике-терористе (при чему је у стручној јавности дошло је до пораста консензуса о недостацима употребе тестова, као што су HCR20 и PCL-R, који се редовно користе на другим форензичким популацијама). Наиме, тренутно постоје најмање два специјалистичка алата посебно дизајнирана за употребу са затвореницима терористима:

1. Смернице за ризик екстремизма 22+ (Extremism Risk Guidance 22+ (ERG 22+)) које се користе у Енглеској и Велсу, покренут је 2011. године (Rehabilitation Services Group, 2011). *ERG* оцењује прекршиоце са 22 фактора који су теоретски повезани са екстремистичким преступима (“+” у наслову је одраз да ће модел узети у обзир друге факторе изван 22 ако се покаже да су релевантни за одређени случај). ЕРГ је теоретски модел, и још увек, нема базу доказа која показује јасне везе са будућим прекршајима. Фактори ЕРГ-а су у суштини радне хипотезе да би се објаснило како се појединци ангажују и да би се обухватиле карактеристике њиховог менталног склопа, њихове намере и њихова способност за тероризам. Ниједан од ових фактора нема доказану везу са будућим преступима. Као такав, ЕРГ не може предвидети ризик са било каквом сигурношћу, али усмерава пажњу на аспекте појединца који су повезани са њиховим преступима, при чему интервенција може бити циљана или пропорционална развијеним приступима управљања ризиком. Такође, не даје специфичну оцену ризика за починиоца, делимично зато што је база доказа много слабија и утицај 22 фактора на исходе ризика још није познат, док фактора имају једнаку тежину у процени, уз напомену да ће се то вероватно променити јер се повећава број лонгитудиналних праћења затвореника, по њему процењених.
2. Процена ризика од насилних екстремиста (Violent Extremist Risk Assessment (VERA-2)) која се користи у Аустралији је у многим аспектима сличан модел ЕРГ 22+ пошто су оба модела изведена из прегледа у суштини исте литературе. Процени појединаца обухвата 31 фактор, уз значајна преклапања са многим факторима идентификованим у ЕРГ 22+, с тим да VERA-2 садржи и 6 заштитних фактора. Такође, VERA-2 не даје укупну оцену ризика за појединог терористу, а даје једнаку тежину различитим факторима (такође уз напомену да се то вероватно мења како теренски подаци постају доступни).

Од користи је назначити и један конкретан модел процене ризика радикализације и процеса дерадикализације, онај примењен у једном нигеријском затвору. Осликавајући поменути процес де-радикализације, Баркиндо и Брајнс (2016: 9-11) упућују да се састојао од четири фазе: ангажовања, процене ризика, процене потреба и интервенције¹⁴, а да се „овај процес показао више итера-

цене од стране затворског и особља за условни отпуст, итд. Ово је обично најлакше доступна документација, и у случајевима када затвореник одбије да буде интервјуисан, процена ризика ће остати заснована искључиво на овом материјалу – који, међутим, истиче Силк, мада „обично поузданији, ипак треба разматрати кроз критично сочиво“.

¹⁴ Тачније, прва фаза, ангажман, обухвата „уознавање чланова Тима за третман са затвореницима, успостављање позитивног професионалног односа, развијање поверења и залажење у конструктиван дијалог“. Процена ризика има за циљ утврђивање „разлога због којих затвореник постаје насилни екстремистички преступник и ниво опасности коју тренутно представља затво-

тивним него линеарним. Чланови Тима за третман наставили су да везују насилне затвореника-екстремисте током читавог програма, процене ризика и потреба су предузете на сталној основи и промењене како би одражавале напредак, или недостатак напретка, који је чинио насилни екстремистички затвореник. Нове или додатне интервенције су идентификоване јер су се ризик и потребе затвореника мењале“.

Баркиндо и Брајнс показују да је предуслов процене ризика успостављање конструктивног односа са насилним екстремистичким затвореницима, кроз који су скениране њихове основне потребе. Како су за процену ризика основно структуриране професионалне процене, у поступку процене ризика размотран је исти скуп фактора за сваког екстремистичког затвореника. Наиме, по прегледу постојећих алата укључујући ВЕРА-2, конципиран је једноставан основни алат за процену радикализације у затворима у Нигерији састављен од 47 индикатора груписаних под више наслова: мотивација за извршење насилног екстремистичког чина; ниво посвећености насилним екстремистичким актима; личност (ставови, уверења), осећања, понашање; контекст и намера; позадина, историја и способност; и сви фактори смањења ризика. У оквиру своје анализе Баркиндо и Брајнс су констатовали и више аспеката који исказују карактеристике и показују значај процене ризика: „Свака процена разматра све факторе ризика, чак и ако су неки касније одбачени као неважни за тај конкретни случај. Било је јасно за Тим за третман да процена ризика није егзактна наука и да не може обезбедити дефинитиван одговор на питање да ли ће насилни екстремистички затвореник вероватно поново извршити кривично дело након ослобађања“; „... алати су показатељи основних разлога да је неко насилни екстремиста и може дати увид у то да ли се ризик од поновног почињења кривичног дела смањује као резултат интервенција. Поновљено је да процене треба потврдити коришћењем других извора информација као што су запажања особља и безбедносне информације. Кључна тачка јесте да процена информише доносиоце одлука о томе како се ризиком најбоље може управљати и ублажити у будућности“; да је пракса показала да се процена ризика мора вршити на сталној и редовној основи, да су се касније сачињене процене показало се су тачније и давале основе за суд о томе „да ли је затвореник је показао спремност да заврши интервенције и исходу њиховог учешћа у тим интервенцијама“ (Barkindo, Bryans, 2016: 11-13).

Исказује се и функција процене ризика: „Обавеза детаљне процене ризика омогућило је Тиму да идентификује које су од разноврсних мотивација и фактора „повукли“ и „гурнули“ појединце ка насилном екстремизму. Разумевање зашто су поједини затвореници кренули путем насилног екстремизма је било критично из више разлога, укључујући: дизајнирање и примену одговарајућих интервенција; праћење напретка и утицаја тих интервенција; и одређивање ризика од будућих насилних дела“ (Barkindo, Bryans, 2016: 13-14).

реник“, што је и основ за трећу фазу процене потреба као активности којом се смањује ризик, док је последња фаза имплементација интервенција којом се иде у сусрет идентификованим потребама везаним за ризик, и тиме смањује ризик.

Уз битну оцену: „Алатке за процену ризика треба прилагодити националном контексту и одржавати их једноставним и што је могуће разумљивијим. Развијен је одређени број алата за употребу у процени ризика са насилним екстремистима. Они имају тенденцију да буду комплексни, ресурсно интензивни за администрирање и употребљиви само стручњацима као што су психолози. У постконфликтним и земљама са ниским ресурсима, коришћење таквих алата није изводљиво или практично, посебно тамо где је велики број насилних екстремисти у притвору и мало, ако и постоје, специјалиста који су запослени у управи затвора“ (Barkindo, Bryans, 2016: 24).

На крају, треба имати у виду: „Најбоље оцене се ослањају на самоизвештавање и објективно посматрану информацију, вишеструке интеракције, вишеструке информаторе, вишеструке посматраче / оцењиваче који проучавају различите теме и вероватно чак покушавају да изазову субјекта процене емоционално подстицајним дискусијама или мултимедијским материјалима како би посматрали његову или њену реакција на њих... Добре процене могу подржати креативно изрицање казне која омогућава смањење времена у затвору на основу учешћа у програмима рехабилитације и то је позитивна корист за потицање затвореника да учествују“ (Speckhard & Shajković, 2018: 13).

Одговори на изазове радикализације у затвору: теоријски осврт

Мада се може окарактерисати као симплификација, кључни одговор на изазове радикализације у затвору је на прави начин осмислити, прилагодити и активирати факторе дерадикализације код појединаца:

„Као што су Вјорго и Норган истакли, сви индивидуални програми деангажовања и де-радикализације састоје се од мера које се баве факторима „гурања“ и / или „повлачења“ (*'push' and/or 'pull' factors*). Потисни фактори су разлози због којих су појединци можда почели да сумњају у своје учешће у терористичким групама, укључујући, на пример, разочарање у циљеве групе, њене методе, вође, друштвене односе, свој статус унутар групе и притисак бити у илегалу. Фактори повлачења, с друге стране, састоје се од „подстицаја“ који могу привући појединце у живот изван тероризма, као што су доступност амнестије или смањене казне, образовање и обука, финансијски подстицаји, као и могућност успостављања нових социјалних мрежа / активности и породице“ (Neumann, 2010: 48).

Како Бертрам (2016: 140), доследно, скреће пажњу: „Не постоји једна постављена формула која ће терористу претворити у функционалног члана заједнице, да би се постигла де-радикализација програм де-радикализације мора да буде непристрасно структуриран за сваки појединачни случај (Stern and Porges, 2010)¹⁵.

¹⁵ Бертрам (2016: 124-125): „Деангажовање се састоји од индивидуалног окретања од насилног деловања, иако се могу задржати радикални ставови. Заиста, може се догодити чињеница да нема корелације између де-радикализације и деангажовања (Vjorgo and Norgan, n.d). За разлику

Док Спекхард и Шајковци (2018: 7), разматрајући програме деангажовања и дерадикализације у затвору, констатују:

„Са психолошке стране, програми генерално траже мотивације и рањивости затвореника и покушавају да их преусмере на корисније начине задовољавања потреба и изазова у њиховим животима. Вероватно најбољи и идеалан приступ у покушајима да се утиче на когнитивне, бихевиоралне и емоционалне промене међу милитантним дихадистима је употреба психолога да се приђе унутрашњим потребама и повредама које су навеле особу да прихвати насилни екстремизам и оно што наставља да загрева тај начин размишљања, уз добро упућеног и кредибилног исламског научника који се може позабавити манипулацијом исламским списима који подупиру дихадистичка уверења особе“.

Интересантно је да Спекхард и Шајковци исказују виши ниво опреза при процени адекватности ангажовања салафи теоретичари у оквиру процеса дерадикализације у затворима¹⁶, и дају на значају другим поступцима и техникама дерадикализације: „...видео снимци пребеглица, повратника и затвореника ИСИС-ових кадрова који оспоравају терористичку групу са инсајдерског становишта на једноставном језику који користе њихови вршњаци може бити сигурнија алтернатива, једном снимљен видео, порука се не мења. Такође је познато да су насилни преступници и овисници често отпорни на индивидуални третман а може се боље са изазовима других инсајдера, у околностима групних терапија итд., где могу почети да виде себе преко речи њихових вршњака које почињу пробијати њихове одбране“. Мада разматрају више фактора од утицаја на процес радикализације и њене најшире превентивне и проактивне циљеве (и ограничења)¹⁷, може се констатовати да Спекхард и Шајковци ста-

од Бјорга и Хоргана (n.d), Круглански и Гелфанд (Kruglanski and Gelfand, 2015) потврђују да деангажовање од насилног деловања не достиже до де-радикализације, сугеришу међутим да деангажовање може бити пратећа појава де-радикализације. Сходно томе, да би се дошло до закључка о томе како се особа може де-радикализовати, морају се тражити стратегије које мењају систем веровања субјекта и доводе до одбацивања екстремистичке идеологије, док се истовремено промовишу нормативне вредности заједнице (Rabasa, Pettyjohn et al., 2010)“. Слично: „Стерн и Поргес (Stern and Porges 2010) јасно артикулишу компонента успешне дерадикализације и препоручују да ти програми буду широко прилагођени природи терористе, и укључује образовне, струковне и религиозне, као и активности реинтеграције у заједницу“ (Bertram, 2016: 131).

¹⁶ Спекхард и Шајковци (2018: 8): „Заиста, они који су већ на терористичкој путањи често су сужавали фокус и само веровали информацијама које долазе од особа блиског мишљења која деле иста искуства, рањивости и мотивације. Ово је аргумент да се бивши насилни екстремисти и / или салафи теоретичари користе као они који покушавају да ангажују насилне екстремисте у затвору. Ризик од њихове употребе је, међутим, да они често нису психички здрави и могу да дају претеране изјаве, а понекад чак и да поново пропагирају своја раније одржана уверења и ставове. Владе такође често сматрају проблематичним да запосле салафи стручњаке који могу да проповедају религиозне ставове против хомосексуалности или феминизма, који су у директној супротности са владином политиком и законима“.

¹⁷ Спекхард и Шајковци (2018: 9): „Циљеви затворских програма би у крајњој линији требало да буду спречавање ширења насилног екстремизма према угроженим затвореницима који нису екстремисти, као и рехабилитација насилних екстремистичких затвореника како би након ослобађања били способни да се реинтегришу у друштво. У неким случајевима, посвећеност затвореника милитантном дихаду је неуклоњива и дерадикализација једноставно неће бити могућа,

вљају акценат на идеолошко(верску) основу (штавише, цитирали смо, одбацују је као најважнију), а тиме и циљеве процеса дерадикализације (Speckhard & Shajković, 2018: 9): „Главни циљ програма дерадикализације је да се промени идеолошка преданост милитантном цихаду. Да би се то постигло, мора се схватити да се за промену подупирајућих и фундаменталних веровања мора схватити функција коју вера има за своје присталице и пронаћи начин да се то уверење замени нечим кориснијим. Обично, да би особа одбацила идеју, мора се пружити алтернативна идеја која му или јој боље служи. Једноставно осуђивање веровања оставља особи вртлог испуњен тескобом и није корисно, и може заправо навести особу да енергичније брани своја уверења“ (Speckhard & Shajković, 2018: 10). Не може се, међутим, без ризика спорити и аргументација коју дају: „Нису сви који се придружују милитантној цихадистичкој групи привучени групом по својој идеологији, али временом руководство групе напорно ради на идеолошком индоктринацији својих чланова... Једноставно одвајање, без бављења и исправљања ових суштинских фундаменталистичких уверења, можда није довољно за ову врсту затвореника да се рехабилитује и реинтегрише у друштво након ослобађања. У ствари, ослобађање ове врсте затвореника без икаквог покушаја дерадикализације може га оставити изузетно рањивим на повратак и рецидивизам“ (Speckhard & Shajković, 2018: 11).

Бакашмар, чини се, даје на значају уважавању психолошким, тачније социо-психолошких фактора у конципирању стратегије и тактике дерадикализације:

- „Истражити и решити ефекте процеса радикализације такође захтева да се пажња посвети стварној динамици унутар радикалне групе (група) са којом се појединац идентификује. Према Бјоргу и Хоргану (Björge and Horgan), најкориснија владина политика и програми усмерени на дерадикализацију екстремиста су они који су у стању да искористе напетости унутар група којима радикални појединац припада или се идентификује са њима“ (Bakashmar, 2015: 10);
- „Препознавање социјалних и психолошких функција радикалних група је значајно у процесима дерадикализације. Тим за рехабилитацију би требало да олакша процес одучавања уз минимизирање његовог психолошког и социјалног утицаја на појединца који пролази кроз рехабилитацију. На пример, ако је потрага за статусом и идентитетом била главни мотиватор да се појединац придружи екстремистичкој групи, потребно је показати дужно поштовање према затвореницима током било каквог дијалога са верским и другим саветницима како би се одржао осећај узајамног поштовања између страна“ (Bakashmar, 2015: 11)¹⁸;

али уз пажљиво израђене приступе, то може бити могуће за друге. Многи затворски програми често циљају само на одвајање (*disengagement*), тј. повлачење од укључивања у насилни екстремизам. Међутим, да би дошло до стварне и трајне промене, вероватно је најбоље такође покушати дерадикализацију појединца; то јест, променити преданост особе насилним екстремистичким уверењима“.

¹⁸ Бакашмар (2015: 11): „Узимајући у обзир ову чињеницу, јемени програм верске рехабилитације службено је развио оно што они називају 'Етика дијалога'. У складу с тим, од религиозних стручњака који саветују екстремистичке и терористичке затворенике... тражи се да покажу узајамно поштовање; прихватити многострукост и посвећеност етици неслагања; обезбедити затвореницима дужну слободу да изразе своје гледиште; равноправност у говору користећи испреправке и препоруке; избегавати досадно дуге говоре и упадице; добра презентација коришћењем

- „Бјорго и Хорган (Bjorgo and Horgan) примећују да банде младих имају тенденцију да испуне важне функционалне потребе кроз пружање идентитета, заједнице и узбуђења и да немогућност сврховите замене тих функција може довести до тога да радикални млади не напусте те групе“ (Bakashmar, 2015:12);
- „... перцепција међу-групне (међу-етничке, међу-религијске) конкуренције и уопштене тенденције у погледу других друштвених група са непријатељством потпомогнутим ниским самопоштовањем, као и слабо развијене вештине у областима као што су саморефлексија, емпатија и управљање конфликтима обезбеђују психосоцијално окружење које олакшава каналисање индивидуалног незадовољства и фрустрација у учешће у радикалним покретима“ (Bakashmar, 2015: 13).

Уз констатацију да су „истраживања показала да у неким случајевима улога психолошких фактора може бити важнија од улоге религиозне или идеолошке индоктринације“ (Bakashmar, 2015: 12)¹⁹, до сада изложено даје за право Бертаму да закључи (2016: 132): “У почетку, требало би да постоји бар толико нагласка на промени понашања и односе са милитантном групом као и на промену идеолошких вредности екстремиста. Фокус на једну страну на промену само идеологије (нпр. кроз теолошку расправу) мало је вероватно да ће успети осим ако се не комбинује са утицајем на њихово понашање и апострофирење њихових друштвених веза са групом, члановима породице, пријатељима и другим (Bjorgo and Horgan, n.d. p.1)”.

Поред поменутог, Бертам (2016: 131) наглашава: „Три конзистентна општа аспекта могу бити примери програма дерадикализације. Они се састоје од идентификације религиозних нетачности, обезбеђивања средства терористи који се мења да се финансијски подржи кроз струку и реинтеграције у заједницу (Stern and Porges, 2010; Burke, 2013)“. Од битног значаја су стога констатације Силка (2011: 20), да „начин на који се програми дерадикализације развијају на Западу изазива озбиљну забринутост... западне верзије често нису подржане јасним потицајима као што су превремено пуштање из затвора или повећана финансијска подршка након пуштања на слободу... нагласак се ставља само на елемент дијалога. Такав оквир готово у потпуности зависи од тога да ли је идеологија кључни фактор у објашњавању зашто се људи баве тероризмом, али богатство истраживања о психологији терориста показује да идеологија генерално игра само секундарну улогу у објашњавању ангажмана и да су други фактори обично важнији“. Спекхард и Шајковци (2018: 11) такође упозора-

добрих фраза; пажљиво слушање и поштовање мишљења другог; самоконтрола и избегавање негативних реакција; бити стрпљив, поштен и скроман; разматрање осећања другог и избегавање 'ироније'; и организовање идеја према предметима о којима ће се расправљати“.

¹⁹ Са даљом аргументацијом Бакашара (2015: 12): „Бартлет и Милер (Bartlett and Miller), на пример, тврде да је погрешно претпоставити да је религија главни узрок насиља чак и у случају „домаћег тероризма“ на Западу... закључили да

‘... Посебно у случају „домаћих“ младих људи, насилна радикализација није нужно, или у потпуности, верска, интелектуална или рационална одлука. Постоји емоционални подстицај ка радикализацији. Улазак у борбу против моћи и ауторитета западних држава сматра се ризичним, узбудљивим, херојским и уласком у контра-културну и анти-естаблишментску традицију коју оличавају многе омладинске субкултуре, и муслиманске и немуслиманске. Даље, притисак вршњака унутар групе и унутрашњи кодекс части могу да учине насиље, у одређеним друштвеним контекстима, најочигледнијим правцем да се стекне статус, поштовање и значење’... “.

вају да: „Један од често занемарених аспеката програма рехабилитације у затворима је могућност укључивања чланова породице. Деца цихадских затвореника су често збуњена, немају узор, могу бити изложена регрутима и можда ће сами требати третман. Жене и мајке мушких милитантних цихадиста често могу послужити као појачање за напоре рехабилитације, иако у неким случајевима могу бити једнако екстремне као и затвореници“.

Од користи је у најкраћем назначити део резултата једног од истраживања (види ближе Neumann, 2010: 31-33) у којем се констатују три тренда у политици дерадикализације везано за пет западних земаља: 1. у свим земљама се наглашава потреба обучавања затворског особља, 2. уочљив је развој индикатора радикализације, 3. успостављају се централизованости и професионалнији обавештајни системи услед спознаје виталног значаја обједињавања информација и ресурса („мало је вероватно да ће затвори појединачно имати способност да прате комуникацију на страним језицима, процењују садржај сумњивих књига и видеа“). Уз скретање пажње и на оцену: „Треба избегавати претерано ослањање на појединачне програме деангажовања и де-радикализације као *примарног* средства за борбу против тероризма, стога они надопуњују, уместо да замењују друге инструменте у борби против тероризма“ (Neumann, 2010: 60).

Режими у затвору

Репресија као модус дерадикализације, наравно, не може бити део дискурса²⁰. Треба имати у виду упућивања Бертрама (2016: 135-136):

„Џонс (Jones, 2014) идентификује технику управљања затвореницима изолацијом и ограничавањем контакта као тактике која се користи да се спречи радикализација затвореника из опште популације од стране терориста... ‘... То може повећати разарајуће понашање, као и појачати вероватноћу рецидивизма. Изолација такође може ојачати психологију ексклузивности и ‘мучеништва’, а може чак и подстаћи или увећати узроке које су примарно довели починиоце до тероризма (Jones, 2014. стр.2)’... Изолација може бити штетна за психичко здравље терориста, што ће бити негативно у погледу могућности де-радикализације... вероватно ће омогућити наставак посвећености екстремизму (Jones, 2014; Bryans, 2014)... Џонс (Jones 2014) примећује да је потенцијално техника управљања затвореницима која највероватније подржава дерадикализацију затвореника терориста њихова дисперзија међу општом популацијом затвореника“.

Нојман (2010: 13) излаже налазе истраживања о затворским системима пет земаља (Француска, Холандија, Шпанија, Велика Британија и Сједињене Др-

²⁰ Спекхард и Шајковци (2018: 16): „Укратко, екстремно репресивни и брутални одговори владе на тероризам могу зауставити терористе у кратком року. Међутим, дугорочно гледано, исте мере обично изазивају и мотивишу одговоре ка тражењу освете и стварају нове терористе који израстају из породице и чланова заједнице, као и оних који постају свесни тортуре, укључујући и друге затворенике“.

жаве), да већина њих практикује политику дистрибуције и (делимичне) концентрације (*dispersal and (partial) concentration*), а у којој се: терористи распоређују у мали број затвора високе сигурности, коју одређује принцип „безбедност на првом месту“, мало напора уложених у покушаје рехабилитације и реформе (са само једним изузетком, нису донете посебне одредбе за „накнадну подршку“ / ‘after-care’); где су пропуштене могућности за спровођење реформе и рехабилитације. Уз закључак да ова политика „омогућава затворским службама да избегну изражена жаришта за јавне протесте и, истовремено, омогући владама да задрже идеју да се терористи третирају као и сваки други затвореник“ (Neumann, 2010: 18), односно, да „балансира високе ризике који су присутни у овој популацији затвореника са жељом да се не створе жаришта за јавни протест или забринутост за људска права“ (Neumann, 2010: 21). Нојман (2010: 17), наимае, упућује да затворске службе распоређују притворене терористе у оквиру својих система тако да се 1. сви држе на једном месту (концентрација / *Concentration*); 2. одвојене од опште затворске популације (одвајање / *separation*); или 3. изоловане једне од других (изолација / *isolation*), што „могу бити добри начини заустављања напора радикализације и регрутовања опште затвореничке популације, и спречити било какве везе између терориста и 'обичних' криминалаца“.²¹ Нојман (2010: 18) скреће пажњу: „У конструисању затворских режима, од виталног је значаја да се узму у обзир јединствене карактеристике и понашања одређених терористичких група и мрежа“.²² На крају: „Не постоје чврста и трајна правила о томе да ли затвореници терористи треба да буду концентрисани или одвојени и изоловани. Све зависи од тога како се политика спроводи и, што је још важније, од природе и динамике одређене групе о којој се ради“ (Neumann, 2010: 21).

Док Спекхард и Шајковци (2018:12), разматрајући ефекте и ефективност, односно опортуност модалитета регулисања статуса притвореника-терориста констатују да се опасности и предности морају пажљиво размотрити, од случаја до случаја. Спекхард и Шајковци (2018: 19) такође (као и други ис-

²¹ Шпански приступ је врло интересантан, јер је „Шпанија можда најбоља илустрација како су затворски режими за терористе прилагођени како би одражавали потребе и ризике одређене популације терористичких затвореника, док су и део свеобухватне политичке стратегије“ (види ближе Neumann, 2010: 18-19).

²² Тачније Нојман (2010: 18): „На пример, терористичке групе се разликују по њиховој *унутрашњој структури и кохезији*. Терористичке групе више нису увек кохерентни, чврсто структурирани ентитети, већ – попут Ал Каиде – могу представљати лабаве мреже које се врте око личних односа... Заточени, мало је вероватно да су се различити чланови таквих мрежа срели – у многим случајевима, они чак нису ни чули једни за друге. Насупрот томе, припадници више кохезивних и хијерархијски структурираних група као што је Ирска републиканска армија (ИРА) не само да ће се међусобно познавати, већ ће настојати да одрже или поново створе оперативне командне структуре унутар зидова затвора. Исто тако, немају све терористичке групе исти *став према радикализацији и регрутовању* унутар затвора. ИРА, на пример, није хтела да има ништа са "обичним" криминалцима, за које се сматрало да су непоуздани, лоше дисциплиновани и потенцијално штетни за имиџ групе ослободилачке војске... Као резултат тога, нагласак је био на стицању аутономије у затвору, без намерних напора да се радикализује и / или регрутује међу општом затворском популацијом. С друге стране, многи затвореници припадници Ал Каиде сматрају да је њихова дужност да пропагирају своју веру и политичку идеологију (дава)“.

траживачи) сматрају: „Избор особља је кључан за успех. Како су основни узроци тероризма и насилног екстремизма системске и мултифакторске природе, они који се њиме баве морају бити добро упознати са социјалном и индивидуалном психологијом насилног екстремизма и политичког насиља“. Такође: „Темељна документација би требала бити суштински део сваког програма дерадикализације, заједно са систематичним поређењем и снажном анализом процеса и исхода програма. Сваки програм де-радикализације треба да буде осмишљен тако да евидентира и мери промене током времена и бити заснован на интердисциплинарном мишљењу и доказима, вишеструким изворима информације и структурисаним оценама“ (Barkindo, Bryans, 2016: 25).

Процена успешности мера дерадикализације

Нојман истиче да су у процени успеха индивидуалних програма дерадикализације препреке различитост самих програма, разноврсност локалних контекста, правила о подобности и кратак период конципирања и сумирања података, које је стога „тешко проценити и готово немогуће успоредити“, а да се „расправа врти око *мерења успеха програма*“ (Neumann, 2010: 5, 47-48). Нојман указује да поређења нису једноставна, из разлога да стопа рецидива није адекватна мера „[релативног] успеха“ јер многи програми недавно покренути и „можда ће бити потребно много година да се процени да ли је појединац потпуно *рехабилитован* или није“.²³ Другим речима: „Као и код сваког затворског програма, прави тест успеха је оно што се дешава са затвореником после пуштања. На једноставном нивоу, одрицање од насиља је жељени исход интервенције за повлачење из активности и реинтеграцију и обично се мери индикатором као понављање прекршаја, поновно осуђивање или поновно затварање због насилног екстремистичког прекршаја. Али стопе рецидивизма могу бити погрешне. Често су нетачне, одражавајући само оно што је познато служби безбедности и систему кривичног правосуђа, што може бити ограничено“ (Barkindo, Bryans, 2016: 19-20). Близак аргумент је дају „Хорган и Бјорго: ‘Брзо смо дошли до спознаје да је одвајање од терористичких и других насилних покрета заправо нормалан и готово константан процес’“ (Bakashmar, 2015: 10).²⁴ Или: „криминалци често желе искористити своје време у затвору

²³ Тачније, Нојман (2010: 48-49) указује да поређења нису једноставна: пошто се програми разликују у односу на оне који испуњавају услове те много програма искључују тврдокорне милитанте у корист оних који су само маргинално укључени – што искривљује резултате и чини програме који су отворени за све прекршиоце мање успешним од оних који се концентришу на *лаке* случајеве; кључна препрека за мерење успеха је чињеница да се делотворност програма не може оцењивати без разматрања политичког околности у којима се одвијају; „Ефикасност програма, дакле, може понекад имати мало везе са било којом од њихових појединачних компоненти, али – радије – бити повезана са ширим окружењем у којем се спроводи, чинећи поређења која се темеље на самом садржају програма методолошки упитним“.

²⁴ Аргументи би могли бити и опаске Силка (2014: 5-6) у којима се осврће на рецидивизам у случајевима тероризма. Наиме, да затвореници осуђени за тероризам имају веома ниске стопе поновног осуђивања: „Бакер (2006) је утврдио да је од 242 терориста цихадиста у Европи, 58

како би развили вештине које се могу позитивно искористити по њиховом пуштању на слободу. Шта нам ови случајеви говоре... приступ либерализацији оперативних аспеката затворског живота може охрабрити затворенике да прихвате мање радикалне позиције након њиховог ослобађања (Reinisch, 2018) (Reinisch, 2018).

Ми можемо приметити да је кључно питање: Како измерити степен утицаја мера де-радикализације преко стопе рецидива имајући у виду препреку (или неизводљивост?!) довољно тачног одређивања мере утицаја и других чиниоца и околности на смањење екстремистичких ставова код појединца, да би се могла вршити компарација? Може ли се уопште очекивати да је могуће за сваког осуђеног терористу који је издржао казну затвора тачно установити који је фактор (или фактори) пресудно утицао на његову дерадикализацију (посебно чврстина промене уверења²⁵), и како систематизовати ове податке, да не помињемо глобални ниво где се јавља и дефиницијски проблем тероризма и терористе. Свакако, ове констатације не значе да постојећи теоријски показатељи везани за дерадикализацију, као они које поставља Силк (2014: 10-11)²⁶, нису од теоријског и оперативног значаја. Напротив.

Сличне констатације региструјемо и у потоњим анализама, као: „Дерадикализација је сложен феномен... додатно отежано одсуством и потешкоћама у развоју валидних и поузданих метода за процену ефикасности програма де-

имало претходни криминални досије (24%). Међутим, у само 6 случајева било је досијеа за кривична дела везана за тероризам (2,5%)... Свеукупно, вероватно ће мање од пет посто свих ослобођених терористичких затвореника бити поновно осуђено за умешаност у активности везане за тероризам. За неке групе та бројка је потенцијално још нижа... У Северној Ирској, као део *Good Friday Peace Agreement* из 1998. године, пуштено је 453 затвореника. До 2011. године само 23 од тих затвореника су враћени у притвор (5%). Од тих 23, само је 10 опозвано због наводне умешаности у терористичке прекршаје (2,2%), док је остатак опозван због чисто криминалне активности“.

²⁵ Илустрација доброг пута ка постизању дерадикализације је пример који наводе Спекхард и Шајковци (2018: 10): „Као и већина верника, био је вољан да призна: ‘Ако грешим, морам да променим своје мишљење. Муслиман не може наставити да прати ако зна да је то погрешно“.

²⁶ Силк (2014: 10-11) истиче да се деангажовање од тероризма и екстремизма обично постиже сложеним процесима, где фактори могу међусобно деловати, па издвајање примарног узрока у конкретном случају може бити врло тешко. Фактори искључења / раздвајања / одвајања (*Disengagement Factors*) укључују: • Старење. • Искуства догађаја - животних прекретница (затварање, озбиљна повреда, смрт пријатеља, развод; „Обично је то дубоко одбојно искуство везано за њихово учешће у екстремизму“). • Развој постепеног деангажовања. односно раст страха од физичке повреде, будућег затварања или оба, с тим да „постоји свеукупни пораст анксиозности повезан са животом терориста“. • Изражавање разочарења (политиком, руководством и активношћом) покрета, односно неслагање са општом стратегијом и циљевима, или са специфичном оперативном тактиком. • Друге негативне емоције као резултат сталног учешћа у тероризму (међуљудски спорови и сукоби са другим члановима групе, појачан осећај да се појединац више не "уклапа" или да су га други чланови и присталице издали или занемарили) • „Схватање да се шира политичка и социјална средина променила и да политичко насиље више није потребно, или више није подржано од база“. • „Време контеплације далеко од непоштеног окружења, омогућујући појединцу да процени прошле одлуке и поново процени животне циљеве, изазивајући поновну процену њиховог учешћа у тероризму“. • Изражавање промењених приоритета (већи фокус на жељу за “нормалним” животом, изражавање жеље за брак и каријеру, више поштовања и бриге за децу).

радикализације у средњем и дугом року“ (Bakashmar, 2015: 11), или „снажни подаци и мерење успешности програма де-радикализације не постоје до те мере да могу подржати одређене успехе ових програма (Horgan and Altier, 2012)“ (Bertram: 2016:121). Поред наведеног, како указују Баркиндо и Брајнс (2016: 20): „Мерење утицаја интервенција такође пати од ‘дилеме атрибуције’, односно, која се односи на побољшане показатеље, као што су смањени број случајева насилног екстремизма и стопе рецидива, на интервенције саме. Постоји неколико фактора (локалног, националног и међународног карактера) који могу утицати на операције или успех или неуспех интервенција“.

Нојман подвлачи да програми деангажовања и де-радикализације „увек морају бити прилагођени специфичном контексту у којем се воде“ (Neumann, 2010: 47)²⁷ и „често ослањају на јединствено локалну динамику и структуре - племенске обичаје на Блиском истоку, на пример“ (Neumann, 2010: 49) програми се такође:

„не могу посматрати одвојено од ширег друштвеног и политичког амбијента у којој се спроводе. У оцењивању њиховог успеха, од виталног је значаја размотрити спољашње услове и како су они вероватно утицали на резултате програма ... У Јемenu су ... локални конфликти почели да се интензивирају када је програм покренут, а глобална кретања – посебно инвазија на Ирак – изгледа да потврђује, а не противрече ранијим уверењима бивших затвореника“ (Neumann, 2010: 55, 56).

Оцена ефикасности програма дерадикализације изгледа да се треба евалуирати степеном досезања баланса о којем пише Нојман (2010: 19): “Затвор свуда служи троструким циљевима кажњавања, онеспособљавања (спречавање појединача да почине нове злочине) и реформи (осигуравање да се преступници не врате криминалу по пуштању на слободу). Затворски режими морају постићи разумну равнотежу између тих циљева... Нема сумње да су онеспособљавање и задржавање у великој већини доминантни фактори за затворске службе у свим земљама. Са веома малим изузецима, терористи се сматрају ‘високим ризиком’“.

На крају, како напомиње Силк (2014: 7): „Искуство затвора обично мења затворенике терористе“. Уз подржавање става: „Стога би истински (и успешан) програм де-радикализације требао произвести промену у темељним веровањима појединца, не само промену у понашању... понашање се може променити док циљеви остају константа (Rabasa, Pettyjohn, Ghez and Boucek, 2010. p. 6)“ (Bertram, 2016: 121)²⁸.

²⁷ Такође: „Да би програми били ефикасни, њихов опсег, структура и инструменти морају одражавати локалне контексте и услове, посебно: • популацију затвореника и њихове индивидуалне и колективне потребе и мотивације; • природу и идеологију група којима припадници затвореника припадају; • друштво из којег потичу, његову структуру и обичаје; • динамику ширег конфликта и других спољних услова, који могу утицати на исход програма. Штавише, да би програми били одрживи, они требају имати у виду политичку и етичку прихватљивост у друштвима у којима се одвијају“ (Neumann, 2010: 59).

²⁸ Да напоменемо: „Према Ашоору, дерадикализација има три главне димензије: идеолошку, бихевиоралну и организациону. Идеолошка дерадикализација подразумева преокрет радикалне

Закључак

Легална и легитимна репресија оличена у институцији затвора, поседује превентивну снагу и врши функцију ресоцијализације. Механизме ове функције је могуће у случају осуђених терориста на издржавању затворске казне – у мери у којој је могуће, због комодитета и/или нужности, модификовати приступ „безбедност на првом месту“ – ојчати програмима дерадикализације. Друга претпоставка је да се стратегија, тактика и оперативни инструменти дерадикализације заснивају на што конзистентнијим и кохерентнијим теоријским и стручним основама. Фактори радикализације (разматрани у овом чланку) – не само везани за затворски систем – стварају у теорији не ретко помињану пирамиду или ланац од макро, преко мезо до микро нивоа анализе феномена екстремизма и тероризма, крећу се од појединца до најширих структуралних фактора. Циљ модела и процеса, односно мера дерадикализације у затворима је да делује на одређеног појединца – у првом реду ценећи факторе који делује на микро ниво аналитичке пирамиде екстремизма и тероризма – и незаобилазно уважавајући факторе који делују како на макро тако и мезо нивоу. Мере дерадикализације, дакле, у првом реду требају одговорити на структуру личности, карактер, животну причу и идеолошки и шири систем ставова и вредности екстремиста и терориста на издржавању казне или у притвору, као и рањивих категорија са њима у вези. Шири оквир процеса и инструмената се наравно подразумева, он је основ за сужавање фокуса и оквир дефинисања мера и одређивања процесних корака ка конкретном појединцу. Инструменти процене ризика се морају притом што више прилагодити локалном контексту, а почетни кораци могу подразумевати усвајање или одређену модификацију и допуну иностраних, уз свест о њиховим ограничењима и уз доста засновану претпоставку да се њихово усавршавање константно досеже. Осим директне превентивне функције у самом затвору мере радикализације могу задобити проактивну црту на ширем друштвеном и политичком нивоу – мада се досези не смеју предимензионирати. С тим да се питања ефикасности (техника успешног остваривања зацртаних циљева) мора преокренути у питање ефективности програма (досезања конкретних резултата у промени ставова и вредности третираних лица, уз адекватно дефинисане циљеве и ресурсе). Уложена средс-

идеологије која подразумева делегитимацију оружаних метода за постизање политичких циљева и прихватање постепених друштвено-политичких промена у плуралистичком контексту. Међутим, Ашоур упозорава да дерадикализација не захтева да се прихвате демократске методе. Ово друго је посебан процес који можемо назвати ‘модерацијом’. Друго, за ‘дерадикализацију у понашању’ се каже да се дешава када радикални појединац или група одлучи да напусти употребу насиља као тактике без да је то нужно делегитимизирао са идеолошке тачке гледишта. Коначно, ‘организациона дерадикализација’ је када цела радикална организација напусти употребу насиља, разоружа се и демобилизује. Када је процес успешан у све три димензије, онда имамо ‘свеобухватну дерадикализацију’” (Bakashmar, 2015: 10). Иначе: „‘Модерација’ (‘Moderation’) и поруке против радикализације шире се кроз различите медије, укључујући проповеди петком у џамијама, предавања и стручне расправе. Важна порука... је да ће вас ‘екстремисти само искористити и да они који упадају у милитантне групе погрешно разумеју основне принципе ислама’” (Bakashmar, 2015: 16).

тва треба ценити у првом реду према могућим губицима у случају непредузимања мера, не само директним бенефитима. Посебно јер директни бенефити од стратегије, програма и мера дерадикализације не могу бити брзо видљиви.

Литература:

1. Bakashmar Muhammad, Extremist Deradicalization Programmes: A Comparative Perspective, *International Journal of Political Science, Law and International Relations (IJP SLIR)*, ISSN(P): 2278-8832; ISSN(E): 2278-8840 Vol. 5, Issue 3, Aug 2015, 9-24
2. Barkindo Atta, Bryans Shane, De-Radicalising Prisoners in Nigeria: developing a basic prison based de-radicalisation programme, *Journal for de-radicalisation*, Summer 2016 Nr. 7, pp. 1-25, <http://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/56> (приступљено 15.08.2019.)
3. Neumann R. Peter (2010). *Prisons and Terrorism Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries*, London, England: International Center for the Study of Radicalization and Political Violence (ICSR), King's College London, <https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Prisons-and-terrorism-15-countries.pdf> (приступљено 18.05.2019.)
4. Bertram Luke, How Could a Terrorist be De-Radicalised?, *Journal for Deradicalization*, Winter 15/16, Nr. 5, pp. 120-149
5. Reinisch Dieter, Radicalization in Prison: Historical Lessons for Today's Challenges – Political Violence at a Glance, 22.8.2018, <https://politicalviolenceataglance.org/2018/08/22/radicalization-in-prison-historical-lessons-for-todays-challenges/> (приступљено 18.05.2019.)
6. Silke Andrew, Disengagement or Deradicalization: A Look at Prison Programs for Jailed Terrorists, Vol 4, Issue 1, *CTC Sentinel*, January 2011., https://www.academia.edu/13121783/Disengagement_or_Deradicalization_A_Look_at_Prison_Programs_for_Jailed_Terrorists (приступљено 18.05.2019.)
7. Silke, Andrew (2014), 'Risk assessment of terrorist and extremist prisoners,' in A. Silke (ed.), *Prisons, Terrorism and Extremism: Critical Issues In Management, Radicalisation and Reform*, pp.108-121. London: Routledge.
8. Speckhard Anne & Shajkovci Ardian (Dec 11, 2018.), *Prison – Militant Jihadist Recruiting Grounds or Refuge for Rehabilitation?*, International Center for the Study of Violent Extremism (ICSVE), https://www.researchgate.net/publication/329611515_Prison-Militant_Jihadist_Recruiting_Grounds_or_Refuge_for_Rehabilitation (приступљено 01.08.2019)

PRISON RADICALIZATION, RISK ASSESSMENT AND SOME RESPONSE MODELS

Summary: The subject framework of this paper is the causes of radicalization that lead to violent extremism and terrorism, especially those in prison, and policies, strategies, programs, instruments and measures aimed at preventing radicalization. Therefore, the paper discusses the causes of radicalization and their reflections on the prison system, the security challenges posed by terrorists in prison, the assessment of the risk of radicalization in prison,

the theoretical assumptions and the assessment of the practices of some modalities to respond to the challenges of radicalization in prison, prison regimes, and some evaluation criteria the success of deradicalization measures. It has been concluded that, in addition to direct preventative function within the prison itself, deradicalization programs can gain a proactive streak through a broader social and political level – through their range must not be overstated. However, efficiency issues (the technique of successfully achieving the set goals) must be turned into the question of the effectiveness of the program (achieving concrete results in changing attitudes and values of treated persons, with adequately defined goals and resources).

Key words: radicalization, deradicalization, deengagement, countering violent extremism, terrorism, risk, challenge

